

Gåsa bak svanen

Fig. 1 Portrett av Martin Luther (etter behandling). Foto: Alexia Rohmer.

Av Alexia Rohmer

I Mariakirken i Bergen henger portrettet av Martin Luther like overfor portrettet av hertug Johan Fredrik, kurfyrste av Sachsen, en annen viktig person i den lutherske kirken. Portrettet i helfigur av Luther er et oljemaleri på lerret (214 x 110 cm), mest sannsynlig datert til 1627. Det skildrer en stående ung mann i en mørk kappe som holder en lukket bibel i sine hender og med en svane ved sine føtter.

Behandlingene av maleriene fra Mariakirken medfører omfattende undersøkelser, hovedsakelig for å kartlegge maleteknikk, tilstand og deres plass i kunsthistorien. Malerikonserveratoren har ulike fototekniske redskaper til disposisjon for undersøkelsene. En av disse er røntgenfotografering hvor det er mulig å oppdage detaljer under maleriets overflate som ikke er synlige for det blotte øye. Dette betyr at røntgenfotografier kan avsløre for eksempel endringer som er utført av kunstneren eller senere tilføyelser – *pentimenti* (se faktaboks).

Røntgenfoto av Martin Luthers portrett fra Mariakirken avdekket ei gås bak svanen som står ved Luthers føtter.

Alexia Rohmer er malerikonserverator og prosjekt-tilsatt ved AM

Røntgen og pentimento

Røntgenstråler kan trenge igjennom materialer som er ugjennomtrengelige for normalt lys. Forskjellige grunnstoffer, relatert til atomnummer, absorberer røntgenstråling i forskjellig grad slik at ulike materialer maleriet består av, vil framkomme med ulik intensitet på røntgenfotografiet. Pigmenter som for eksempel blyhvitt blokkerer røntgenstråler da bly har høyt atomnummer. Fargeområder som inneholder blyhvitt framkommer dermed som lyse eller hvite områder på røntgenfotografiet. Et *pentimento* (flertall *pentimenti*) er en endring i et maleri ved at spor etter tidligere arbeid vises. Det betyr at kunstneren har forandret mening når det gjelder komposisjonen under maleprosessen. Ordet er italiensk for angrefølelse, avledet av verbet *pentirsi* som betyr å angre. Noen *pentimenti* kan være synlige på det ferdige bildet hvis en studerer det nøye, noen blir avdekket gjennom den tiltakende gjennomsiktigheten som skjer med enkelte malingstyper etter flere hundreår. De fleste kan bare ses ved moderne metoder slik som røntgenfotografering.

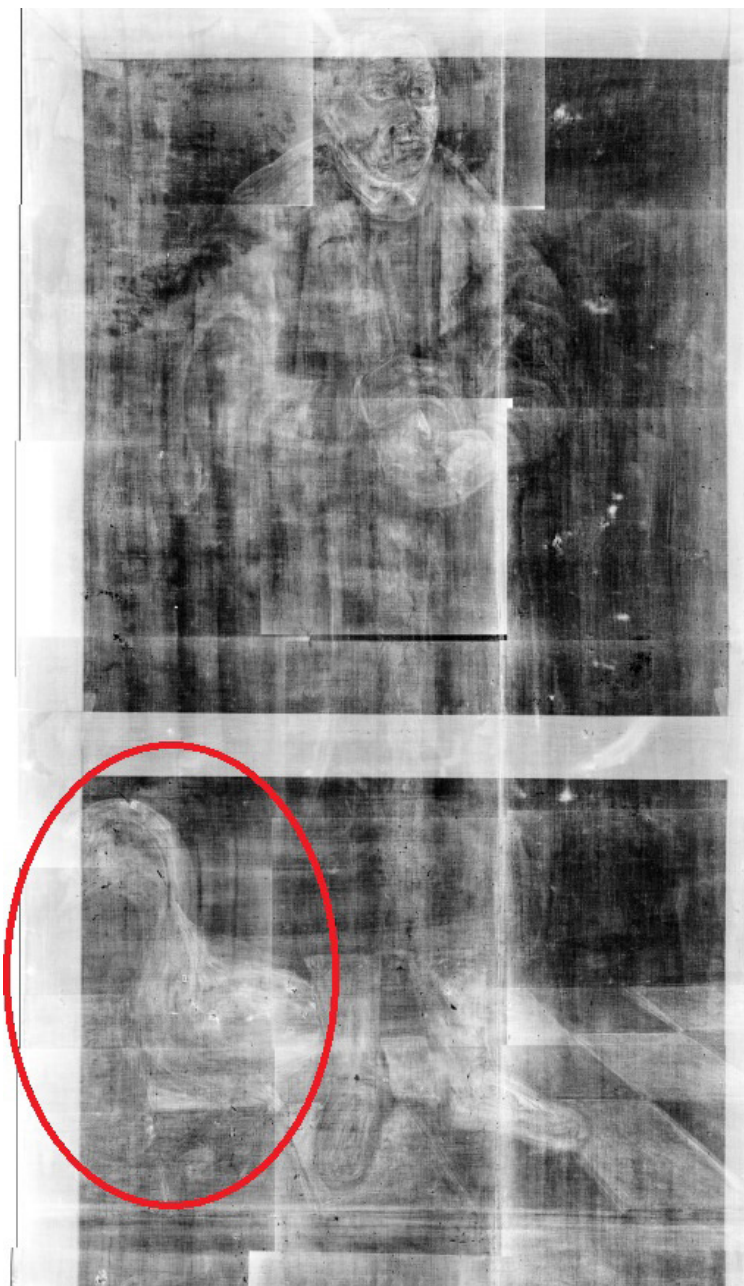
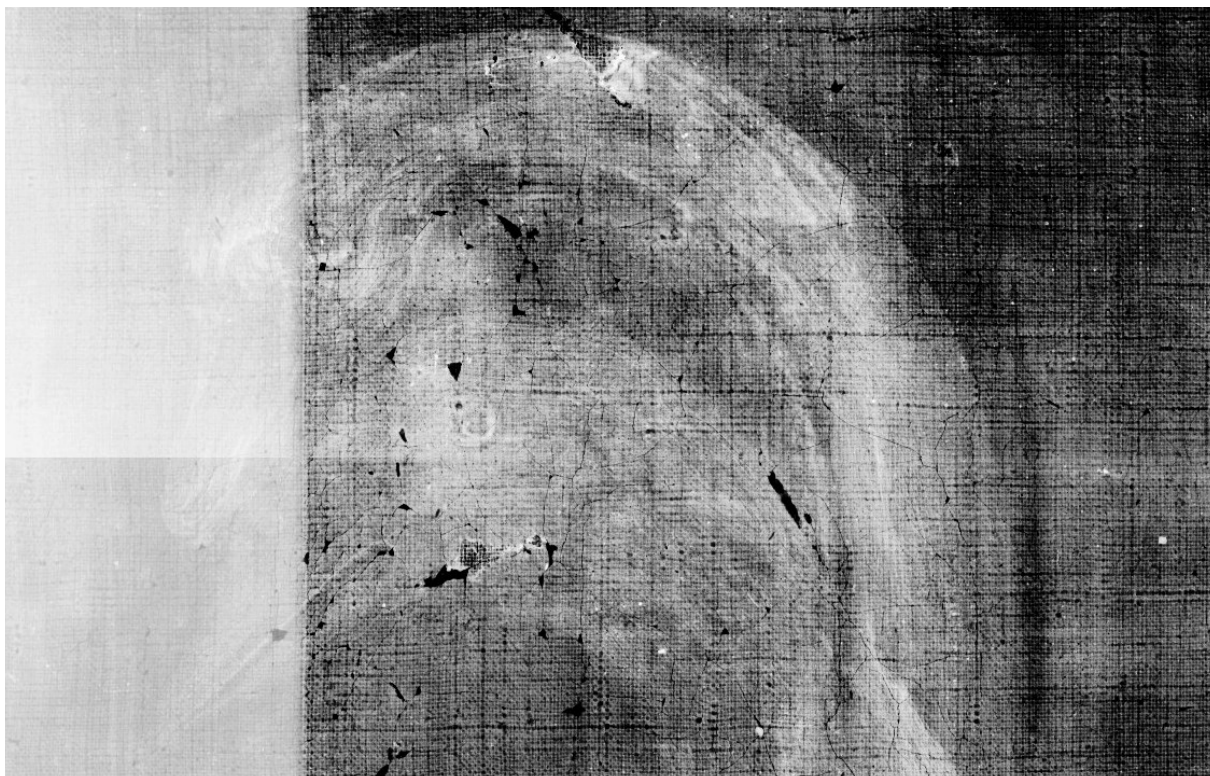

Fig. 2. Røntgenfotografi av Martin Luthers portrett, der en gås avdekkes (se i innringing). Foto: Hilde Smedstad Moore.

Fig. 3. Detalj av røntgenfotografi. En ser hodet på gåsa fra den innringete delen i Figur 2 til venstre i bildet. Foto: Hilde Smedstad Moore.

For å kunne forstå meningen bak en slik oppdagelse – eller iallfall gjøre et forsøk på det – må vi ta historien til hjelp.

Martin Luther ble født 10. november 1483 i Eisleben, Sachsen som den gang var en del av det tyskromerske rike, og døde samme sted i en alder av 63 år, 18. februar 1546. Han var en tysk munk og prest og professor i teologi. Luther ble arrestert og bannlyst av pave Leo 10. etter publiseringen av de 95 tesene i 1517 som målbar tanken om at Guds tilgivelse for våre synder ikke kunne kjøpes for penger, men bare kunne mot-

tas som en gave ved troen på Jesus Kristus, Guds sønn. Tesene ble raskt spredd rundt i Tyskland og Europa, noe som gjorde ham til en ikonisk figur innenfor den protestantiske reformasjonsbevegelsen.

Ved flere anledninger henviste Luther til seg selv som svanen som fortsatte den reformbevegelsen som var blitt startet av Jan Hus, professor og senere rektor ved universitetet i Praha, hundre år før ham. Jan Hus (1370–1415) ønsket en moralsk reform i kirken. Han prekte på tsjekkisk (bøhmisk) i stedet for på latin slik at folk lettere kunne forstå ham.

På samme måte som Luther talte han mot salg av avlatsbrev som skulle kunne kjøpe forløsning, og for dette ble han bannlyst, festet til en påle og brent 6. juli 1415. I følge en prest som overvar henrettelsen, ble Hus bedt om å avsverge sine læresetninger, hvorpå han svarte: «Dere skal nå brenne en gås (Hus betyr gås på tsjekkisk), men om hundre år skal dere høre en svane synge, og den kommer dere ikke til å brenne, den blir dere nødt til å høre på». Nesten nøyaktig hundre år senere slo Martin Luther sine 95 teser opp på kirkedøren i Wittenberg. Martin Luther, som

ganske sikkert var kjent med Jan Hus' historie, refererte til seg selv som svanen fra profetien. Etter Luthers død ble den store reformisten ofte avbildet sammen med en svane i luthersk kunst. Da toleranse ble vektlagt i den romantiske perioden på 1800-tallet, og den økumeniske bevegelsen vokste fram, forsvant etter hvert tilknyttingen mellom Luther og svanen og Hus og gåsa.

Det er imidlertid en gås som også kan knyttes til Martin Luther. Han ble døpt dagen etter sin fødsel, 11. november, og var oppkalt etter Martin fra Tours, en helgen som døde på denne datoen i år 397, en festdag i den katolske kirken. Et sagn om Sankt Martin forteller at han ikke var villig til å bli prest, og derfor gjemte han seg i en stall for de som ønsket å gjøre ham til biskop av Tours. Men en gås snadret og avslørte hvor han var, og han ble gjort til biskop mot sin vilje. I Tyskland og Østerrike er stekt gås det tradisjonelle måltidet på Sankt Martins dag (i Norge går dagen under navnet Mortensmesse, og det skal da serveres gås og vin).

Både gås og svane kan dermed historisk forbindes med Martin Luther. I kunsthistorien har imidlertid Luth-

er oftere blitt koplet til svanen – det er faktisk ingen eksempler på en avbilding med en gås ved hans føtter. Oppdagelsen av en gås bak svanen reiser mange spørsmål: Hvem malte gåsa og når? Hvem forandret den til en svane og hvorfor? Historiske undersøkelser kom opp med to kilder om dette bildet: en er fra 1898¹ og nevner en *gås* som står ved Luthers side, den andre er bare et år yngre² og omtaler Martin Luther med en *svane* ved siden av seg. Dette kan bety at forandringen er utført mellom 1898 og 1899, men det kan også bety at nedskriverne av disse noteringene forvekslet en gås med en svane – eller det motsatte.

Mer utførlige vitenskapelige analyser kan gi oss mer informasjon, bla. om dateringen. Da vil det også være mulig å få greie på om gåsa eller svanen ble malt samtidig. Og hvis det er slik, kunne vi formulere en hypotese som sa at de muligens var laget av samme hånd. Men vi vil aldri vite helt sikkert, og vi vil aldri få

¹ Katalog over Den historiske utstilling i Bergen, avsnitt 6, s. 38.

² Katalogen som B.E. Bendixen laget over Mariakirkens besittelser, 1899, avsnitt 12, s. 64.

Fig. 4. «Luther med svanen», kopperstikk av Jacob von Sandrart, Nürnberg. Foto: Erwin Weber.

vite *hvorfor*? Hva fikk kunstneren til å male ei gås i stedet for en svane? Vitenskapen kan hjelpe malerikonserveratorer til å finne svar, men vitenskapen er ikke en tidsmaskin, og av og til reiser analysene flere spørsmål som vil være ubesvart for alltid. Dette er vitenskapens begrensing, så langt kan vi komme. Noen ganger må vi bare godta usikkerhet og forbli ydmyke i møtet med fortidens mystikk.

Litteratur

Pinna, D., Galeotti, M., Mazzeo, R. 2009. *Scientific Examination for the Investigation of Paintings. A handbook for Conservator-restorers*. Centro Dio.
 Eastaugh, N., Walsh, V., Chaplin, T., Siddal, R. 2008. *Pigment Compendium. A Dictionary and Optical Microscopy of Historical Pigments*. Elsevier.

Kirsh, A., Levenson, R.S. 2000. *Seeing through Paintings*. Yale University Press.
 Lidén, H.E. og Magerøy, M. 1990. *Norges kirker – Bergen*. Gyldendal.
 Sortland, H. 1996. Luther with the swan. *Lutheran Journal*, Collector's Edition, 25–30.